

ZBIGNIEW NAWORSKI

ORCID: 0000-0002-9773-3619

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu
zbig@umk.pl

Ustawy prawa polskiego najpotrzebniejsze, krótko z łacińskiego wybrane, na polski język przełożone (1559) Jana Palczowskiego jako przykład popularnej kodyfikacji prywatnej w dawnej Polsce

Od czasów wydania statutów Kazimierza Wielkiego, które przecież były kodyfikacją daleką od doskonałości, nie było kompleksowej regulacji prawa sądowego, ogólny stan prawa nie był więc zadowalający. Przypadkowe, szczegółowe regulacje zawarte w statutach i przywilejach ziemskich, uzupełniane przez prywatne spisy prawa, nie rozwiązywały problemów, w rezultacie w XV stuleciu coraz częściej pojawiały się głosy postulujące zastąpienie prawa zwyczajowego kodyfikacją ziemskiego sądowego prawa polskiego.

W XVI stuleciu nastąpiło apogeum nurtu kodyfikacyjnego — wyraźnie się wtedy nasilił, było to związane przede wszystkim z ruchem egzekucyjnym i jego programem¹, a następnie, niewątpliwie jednak z mniejszym natężeniem, postulaty reformy prawa znalazły się wśród żądań uczestników rokoszu sandomierskiego.

Działania reformatorskie i ich rezultaty w dotychczasowej literaturze naukowej, podążając za Gotfrydem B. Lengnichem, dzielono na dwie grupy: kodyfikacje urzędowe i kompendia prywatne².

¹ Zob. W. Uruszczak, *Próba kodyfikacji prawa polskiego w pierwszej połowie XVI wieku*, Warszawa 1979, s. 40–53, 78–99.

² B. Lengnich, *Prawo pospolite Królestwa Polskiego*, Kraków 1836, s. 2–4.

Efekty podejmowanych aż do lat czterdziestych XVII stulecia prac kodyfikacyjnych okazały się mizerne, bo akceptację uzyskały tylko:

— Statut Jana Łaskiego³, będący od 1506 roku fundamentalnym źródłem koronnego prawa ziemskiego⁴. Miał on charakter prawa międzystanowego i starano się w nim uwzględnić maksymalną liczbę rozmaitych źródeł prawa, stąd jego objętość stanowiła ponad 700 stron tekstu. Poza wstępem, zawierającym tekst *Bogurodzicy*, składał się z dwóch części.

W pierwszej znalazły się normy polskiego prawa publicznego i sądowego: przywileje ziemskie i generalne, statuty i dekrety królewskie, konstytucje sejmowe, umowy międzystanowe i traktaty międzynarodowe, do statutów włączony też został przywilej Bolesława Pobożnego z 1264 roku dla żydów w wersji zatwierdzonej w 1334 roku przez Kazimierza Wielkiego. Dwa akty dotyczyły dziesięcin: ordynacja biskupa krakowskiego Bodzęty z 1359 roku oraz arbitraż Jarosława z 1361 roku. Wreszcie do zbioru dołączone zostały dwa krótkie zwody prawa zwyczajowego ziemi krakowskiej: *Consuetudines terrae Cracoviensis* i *Processus iuris* zawierający przepisy dotyczące postępowania sądowego i egzekucyjnego. Całość została ułożona chronologicznie wedle powstawania poszczególnych źródeł prawa. Tylko ta część statutów została zatwierdzona przez Aleksandra Jagiellończyka, uzyskując w ten sposób status zbioru urzędowego.

W części drugiej (nieurzędowej) pomieszczono *Zwierciadło saskie*, *Weichbild magdeburgski* oraz swoisty podręcznik prawa rzymskiego *Summa legum levis, brevis et utilis* Rajmunda Pertenopeczyka. Statut zamykał apel króla do szlachty ziem i województw, aby dopisywać do tekstu partykularne zwyczaje prawne po uprzednim sprawdzeniu ich przez kancelarię królewską i zatwierdzeniu przez monarchę⁵.

Drugim źródłem stała się *Formula processus* z 1523 roku, która miała być pierwszą z kodyfikacji ziemskiego prawa koronnego, a okazała się jedyną⁶. Ten dział prawa sądowego został przyjęty początkowo tylko przez Małopolskę, następnie przez Kujawy (1528), Wielkopolskę (1553) i Mazowsze (1577). Zawierał 111 artykułów opracowanych na podstawie małopolskiego procesu ziemskiego. Pierwsza część obejmująca 75 artykułów dotyczyła przepisów normatywnych, pozostała — wzory procesowe.

W rezultacie cały szlachecki wymiar sprawiedliwości posługiwał się zbiorami prywatnymi. Należały do nich między innymi: tak zwana korektura praw z 1532

³ O Janie Łaskim zob. P. Tafilewski, *Jan Łaski (1456–1531): kanclerz koronny i prymas Polski*, Warszawa 2007.

⁴ Zob. W. Uruszczak, *Commune incliti Poloniae Regni privilegium constitutionum et indultuum. O tytule i mocy prawnej Statutu Łaskiego z 1506 roku*, „Zeszyty Naukowe UJ, Prace z Wydalaczności i Ochrony Własności Intelektualnej” 96, 2006, s. 115–136; W. Uruszczak, *Próba kodyfikacji...*, s. 72–74.

⁵ Niektórzy z badaczy uważają, że całość Statutu miała charakter urzędowy; tak np. W. Uruszczak, *Historia państwa i prawa polskiego*, t. 1 (966–1795), Warszawa 2010, s. 166–167.

⁶ W. Uruszczak, *Próba kodyfikacji...*, s. 100–106.

roku (potocznie nazywana też korekturą Taszyckiego)⁷, czyli *Statuta Regni Poloniae recens recognita et emandata (Correctura iurium)*⁸. Zawierały one 930 artykułów podzielonych na 5 ksiąg (paradoksem jest niewielki udział w jej pracach Mikołaja Taszyckiego) czy opracowany ostatecznie i wydany w 1570 roku systematyczny zbiór prawa *Statuta i przywileje koronne z łacińskiego języka na polskie przełożone, nowym porządkiem zebrane i spisane* Jana Herburt (1797 stron, 13 ilustracji, 3 księgi)⁹.

Jedną z takich kompilacji cieszącą się dużą popularnością i wielokrotnie wydawaną (pod różnymi tytułami, pierwszy raz w roku 1559, a następnie w latach 1561, 1563, 1565 i 1579) był układ Jana Palczowskiego pod nazwą *Ustawy prawa polskiego najpotrzebniejsze, krótko z łacińskiego wybrane, na polski język przełożone*. Dzieło wydawano anonimowo (na karcie tytułowej figurował jedynie skrót J P), autorstwo Palczowskiego nie jest zatem pewne. W zależności od roku wydania publikacja była podzielony na rozdziały zawierające bez żadnej systematyki różne polskie źródła prawa ziemskiego.

Jan Palczowski (Palczewski) — około 1507–1565 pochodził z Księstwa Zatorskiego, zbiór swój przygotował zapewne ze względu na inkorporację Księstwa wraz z Księstwem Oświęcimskim przez sejm w 1564 roku do Korony, a wraz z tym zdarzeniem zmieniło się obowiązujące tam dotychczas prawo na koronne¹⁰. Od roku 1559 pełnił urząd sędziego zatorskiego¹¹. Należał do dość typowej grupy średniej szlachty charakterystycznej dla okresu przemian związanych z reformacją i ruchem egzekucyjnym. Pochodził z gałęzi Saszowkich herbu Saszor¹²; jedna gałąź tego rodu nabyła w XV wieku wieś Palczowice koło Zatora, od niej rodzina przejęła nazwisko. Pieczętowali się herbem własnym o wyobrażeniu zbliżonym do herbu Orla, herb ten ostatecznie przyjęli jako własny w XVI wieku. Ojciec Jana —

⁷ *Ibidem*, s. 145–151.

⁸ Korektura praw doczekała się bodaj najbardziej wnikliwych badań i opracowań, spośród wszystkich staropolskich źródeł koronnego prawa sądowego. Zapoczątkował je Michał Bobrzyński w przedmowie do wydanych przez siebie źródeł; M. Bobrzyński, *Przedmowa*, [w:] *Starodawne polskiego prawa pomniki*, t. 3, Kraków 1875, s. 6–23. Kilka obszernych i mniejszych opracowań poświęcił korekturze Uruszczak: W. Uruszczak, *Próba kodyfikacji...*; W. Uruszczak, *Korektura praw z 1532 r. Studium historyczno-prawne* 1, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Prawnicze” 966, 135, s. 61–63; W. Uruszczak, *Korektura praw z 1532 r. Studium historyczno-prawne* 2, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Prawnicze” 1003, z. 137, s. 1990–1991; W. Uruszczak, *Król i sejm w świetle Korektury praw z 1532 r. Z badań nad przyczynami jej upadku*, „Krakowskie Studia Prawnicze” 8, 1975, s. 123–141.

⁹ Należy podkreślić, że już wcześniej Jan Herburt wydał bardzo popularne kompendium łacińskie; J. Herburt, *Statuta Regni Poloniae in ordinem alphabeti digesta*, Cracoviae 1563.

¹⁰ Wcześniej obowiązywał tam konglomerat praw miejscowych; szerzej na ten temat zob. M.J. Ptak, *Kilka uwag o ustroju politycznym księstw oświęcimskiego i zatorskiego do 1563 roku*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 2000, nr 5, s. 99–107.

¹¹ P. Jurek, *Historia państwa i prawa polskiego. Źródła prawa, sądownictwo*, Wrocław 1996, s. 36.

¹² S. Okolski, *Orbis Poloni. Tomus III*, Cracoviae 1645, s. 94–98.

Piotr był właścicielem pięciu majątków ziemskich, w tym Palczowic. Przyszły sędzia ziemski studiował w Akademii Krakowskiej w latach 1523–1527, w 1548 roku jako protegowany wojewody krakowskiego, Piotra Kmity został dworzaniem Zygmunta Augusta z prawem do sześciu koni. Zwolennik reformacji, poseł na sejmy piotrkowski 1563/1564 i warszawski 1563/1564. Był członkiem delegacji negocjującej wcielenie obu księstw do Korony.

Miał także udane życie osobiste. Był człowiekiem zamożnym, odziedziczył części w trzech wsiach i dom na Kazimierzu, część jednej wsi i dom sprzedał, po czym nabył dwie wsie i część trzeciej oraz nowy dom na Krakowskim Podbrzeziu, miał też sołectwo w Półwsiu. Był żonaty dwukrotnie — z pierwszego małżeństwa miał trzech synów, z drugiego — syna i córkę¹³.

Nad swoim zbiorem pracował — jak się wydaje — co najmniej od połowy lat pięćdziesiątych XVI stulecia. Rękopis był gotowy w 1555 roku. Zawierał, poza 40 artykułami, wiele dodatkowych materiałów, między innymi korespondencję z dostojnikami królewskimi czy przywileje księstw oświęcimskiego i zatorskiego¹⁴. W druku kompilacja ukazała się po raz pierwszy w 1559, następna w 1563 roku, kolejne w latach 1563, 1565, 1569 i 1579. Dwa pierwsze wydania wyraźnie różniły się od następnych, począwszy od roku 1563, układem redakcyjnym, a także — w pewnym stopniu — treścią. Wydania z lat 1559 i 1561 zatytułowano *Ustawy prawa polskiego dla pamięci krótko wypisane*¹⁵, następne — przeredagowane i zmienione — nosiły tytuł *Ustawy Prawa Polskiego napotrzebnieysze, krotko z łacińskich wybrane, na Polski język dla wszelkiego człowieka prostego, a prawo wiedzieć potrzebującego, przełożone*¹⁶. Co ciekawe, treść rękopisu nawiązywała do wydań późniejszych zarówno tytułem, jak i zawartością w porównaniu z dwoma wydaniami pierwszymi.

Systematyka jego drukowanych kompilacji przedstawia się następująco.

Redakcje z lat 1559 i 1561
Rozdział 1. *O królu*
Rozdział 2. *O wojewodach*
Rozdział 3. *O starostach*
Rozdział 4. *O szlachectwie*

Redakcje z lat następnych
O królu
O wojewodach
O starostach
O granicach (35)

¹³ K. Bibrzycki, *Jan Palczowski (Palczewski) z Brzeziny, h. własnego (później Orla) — 1507–1565*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, 25, z. 1, Ossolineum 1980, s. 61–62.

¹⁴ Rękopis *Ustawy prawa polskiego Palczowskiego 1555 r.*, znajduje się w Bibliotece Czarotoryskich w Krakowie, sygn. 1427 II Rkps.

¹⁵ Zob. J. Palczowski, *Ustawy prawa polskiego*, [w:] *Biblioteka źródeł „Słownika polszczyzny XVI wieku” — repozytorium cyfrowe tekstów szesnastowiecznych (w jednolitej transliteracji zgodnej z „Zasadami wydawania tekstów staropolskich (projekt)”, Wrocław 1955)*, red. P. Potoniec, K. Opaliński, *Piśmiennictwo prawne*, oprac. K. Opaliński, A. Luto-Kamińska, IBL PAN 2014.

¹⁶ *Ustawy Prawa Polskiego napotrzebnieysze, krotko z łacińskich wybrane, na Polski język dla wszelkiego człowieka prostego, a prawo wiedzieć potrzebującego, przełożone. I.P. Roku Pańskiego 1563*, [Królewiec?] oraz także z 1565 roku.

Rozdział 5. <i>O duchownych</i>	<i>O szlachectwie (4)</i>
Rozdział 6. <i>O gwałcie</i>	<i>O duchownych (5)</i>
Rozdział 7. <i>O wdowach</i>	<i>O panach sądowych (10)</i>
Rozdział 8. <i>O opiekunach</i>	<i>O prokuratorach (11)</i>
Rozdział 9. <i>O dziale</i>	<i>O woźnym i wwiązaniu (12)</i>
Rozdział 10. <i>O panach sądowych</i>	<i>O gwałcie (6)</i>
Rozdział 11. <i>O prokuratorach</i>	<i>O świadkach (13)</i>
Rozdział 12. <i>O woźnym i wwiązaniu</i>	<i>O wdowach (7)</i>
Rozdział 13. <i>O świadkach</i>	<i>O rokach i odwłokach (30)</i>
Rozdział 14. <i>O sługach</i>	<i>O skażniach i prawie (28)</i>
Rozdział 15. <i>O psach i myśliwych</i>	<i>O księgach ziemskich (29)</i>
Rozdział 16. <i>O sprawie wojennej</i>	<i>O zapisach dziedzictwa</i>
Rozdział 17. <i>O zabiciu i ranach</i>	<i>O przywilejach (33)</i>
Rozdział 18. <i>O soli</i>	<i>O pozwach (34)</i>
Rozdział 19. <i>O cle</i>	<i>O opiekunach (8)</i>
Rozdział 20. <i>O rzekach</i>	<i>O synach i dziewczkach</i>
Rozdział 21. <i>O pieniądzach</i>	<i>O zabiciu i ranach (17)</i>
Rozdział 22. <i>O glejcie</i>	<i>O gaju i boru</i>
Rozdział 23. <i>O tych co czynią szkodę w lasach, łąkach i życie</i>	<i>O bydle pospolitym (24)</i>
Rozdział 24. <i>O pospolitym bydle</i>	<i>O rękojemstwie (25)</i>
Rozdział 25. <i>O młynarzu co wielu panów ma</i>	<i>O mieszczanach i o kmieciach</i>
Rozdział 26. <i>O rękojemstwie</i>	<i>O sługach (14)</i>
Rozdział 27. <i>O cięży, winach, daniach</i>	<i>O myśliwych i psach (15)</i>
Rozdział 28. <i>O skażniach w prawie</i>	<i>O daninach i cięży (27)</i>
Rozdział 29. <i>O księgach ziemskich</i>	<i>O długach (37)</i>
Rozdział 30. <i>O rokach i odwłokach</i>	<i>O soli (18)</i>
Rozdział 31. <i>O dawnościach</i>	<i>O cle (19)</i>
Rozdział 32. <i>O darowaniu na wojnie</i>	<i>O rzekach (20)</i>
Rozdział 33. <i>O przywilejach</i>	<i>O pieniądzach (21)</i>
Rozdział 34. <i>O pozwach</i>	<i>O glejtach (22)</i>
Rozdział 35. <i>O granicach</i>	<i>O sprawie wojennej (16)</i>
Rozdział 36. <i>O długach</i>	<i>O złodziejach (37)</i>
Rozdział 37. <i>O złodziejach</i>	<i>O żydach (38)</i>
Rozdział 38. <i>O żydach</i>	

Wszystkie wydania drukowane zamykały, potraktowane odrębnie, statuty sejm-u warszawskiego z 1557 roku.

Treść zbioru i poszczególnych rozmiarów zawierała przede wszystkim fragmenty rozmaitych aktów prawnych, które najwidoczniej Palczowski znał najlepiej. Należały do nich przede wszystkim statuty Kazimierza Wielkiego, na które naj-

częściej autor zbioru się powoływał, przywileje piotrkowski i jedleńsko-krakowski Władysława Jagiełły, przywileje piotrkowskie z lat 1493 i 1496, Jana Olbrachta, przywileje mielnicki z 1501, piotrkowski z 1504 i radomski z 1505, Aleksandra Jagiellończyka, przywilej piotrkowski z 1532 roku, Zygmunta Starego, konstytucje sejmu lubelskiego z 1538; wyjątkowo przywołane zostały petyta opockie i statuty nieszawskie. Jeszcze raz należy podkreślić, że wszystkie redakcje zawierały na końcu przepisy sejmu warszawskiego z 1557 roku.

W pierwszych redakcjach znalazły się rozdziały: 23. *O tych co czynią szkody w lasach, łąkach i życie*, 25. *O młynarzu co wielu panów ma*, 31. *O dawnościach*, 32. *O darowaniu na wojnie*, których nie zawierały redakcje późniejsze. Z kolei w nich znalazły się rozdziały, których nie było w opracowaniach wcześniejszych: 16. *O zapisach dziedzictwa*, 20. *O synach i córkach*, 22. *O gaju i borze*, 25. *O mieszczanach i kmieciach*. Podkreślić jednak trzeba, że zmiana tytułatury nie zawsze oznaczała usunięcie treści poszczególnych rozdziałów, lecz tylko przesunięcia ich do rozdziałów innych.

Treść stanowią przepisy wszelkich proveniencji, przeważa prawo prywatne, ale jest też sporo przepisów z prawa karnego, a także z procesu (na przykład dokładnie opisany jest proces graniczny — w rozdziale 35. *O granicach*).

Poszczególne rozdziały dzieliły się na ustępy przedstawiające szczegółowe przepisy, jest też kilka kazusów obrazujących konkretne sytuacje i ich prawne rozwiązania¹⁷.

Na przykład w rozdziale 15. *O psach i myśliwych*:

— Idzi skarżył się iż go pies Falka ugryzł z poszczucia. Falk zaprzeczył temu poszczuciu. W tej sprawie gdyby Idzi świadków nie miał, tedy się Falk bliższy do dowiedzenia, że nie szczuł.

W rozdziale 17. *O zabiciu i ranach*:

— Pozwał Jan Piotra iż go ranił na ulicy, Piotr wyznał iż Jana ranił, ale o to iż go też był Jan ranił pierwszy czego Piotr chciał dowieść, a iż Piotr o rany nie skarżył i owszem się mścił. My w takowej rzeczy skazujemy dowód na rany Janowi;

— Bartosz skarżył na Andrzeja o rany, Andrzej się znał iż ranił niechcący w żarcie. My takowej rzeczy skazuiem iż Andrzej ma dosyć uczynić Bartoszo-
wi za rany.

W tym też rozdziale znalazł się w postaci kazusu także słynny (zmodyfikowany) *passus* o zgaszaniu świeczki:

— Skarżył się Idzi na Falká iż gdy się zwada stała w domu u tego Idziego tedy Falk świeczkę zagasił a w tym Idziego raniono — nie wie kto, Falk zna iż świeczkę zagasił ale się przy iżby Idziego ranił. My w takowej rzeczy skazuiem Idziem przysiędz iż nie wie kto go ranił a gdy przysięże tedy mu Falk winien rany opravować.

¹⁷ Przedstawione kazusy nie są wierną transkrypcją tekstu, choć pisownia ma odzwierciedlać ówczesne sformułowania językowe.

W rozdziale 24. *O pospolitym bydle:*

Bartosz powiedział iż mu Andrzej łąkę posiekł, Andrzej się znał iż posiekł, ale ją kupił u włodarza co umarł. My w takowej rzeczy skazujemy Andrzejowi przysiąc iż łąkę kupił i zapłacił.

W rozdziale 25. *O młynarzu co dwóch panów ma:*

— Idzi skarżył się iż owce wygnał do trzody a Pafterzowi ie podał a tam owca zginęła: Pasterz powiedział iżem ia tę owcę z inszemi do wsi przygnał: My w takowej rzeczy skazuiem Pasterzowi przysiądz/ iż tę owcę do wsi przygnał.

W rozdziale 28. *O skazaniach w prawie:*

Falk brat starszy pozwał Andrysa o dziedzictwo. Andrys go zniknął dawnością, tak iż Falkowi skazano milczenie. Potem brat młodszy Falka pozwał Andrysa o toż dziedzictwo. My w takowej rzeczy skazujemy nie słuchać młodszego brata i owszem czynimy mocą skazanie.

W rozdziale 36. *O długach:*

Mikołaj skarżył się na Marcina, iż gdy mu konia pożyczył, tedy mu go chro-mo wrócił, powiadając iż przyczyny nie wiem z czego ochromiał. My w takowej rzeczy skazujemy Marcinowi konia chować nie robiąc nim do 2 niedziel, jeśli nie przestanie chramiać, tedy ma go zapłacić.

W rozdziale 37. *O złodziejach:*

— Pozwał Jan Piotra do prawa, iż Piotr pszczoły albo miód pokradł w nocy i wyniósł go do swojego domu na co chciał dowieść. Piotr powiedział iż przyniósł miód, ale swój własny. My w takowej rzeczy skazujemy Piotrowi przysiąc, jeśli jest dobrej sławy, iż swój miód a nie cudzy przyniósł do domu.

— Idzi się skarżył na Falka że gdy na roli spał, tedy mu Falk wziął miecz, kaletę i 3 grosze. Falk się przyznał, iż miecz i kaletę wziął, ale 3 groszom zaprzeczył. My w takowej rzeczy aby cudzego nikt nie ruszał, skazujemy Idziemu dowód.

— Marcin się skarżył na Mikołaja, iż gdy z targu jechał tedy Mikołaj wziął mu gwałtem 16 groszy, czego się Mikołaj wyparł i chciał się odwieść 6 świadkami. My w takowej rzeczy skazujemy Mikołajowi 12 świadków nie mniej.

— Marcin skarżył na Mikołaja, iż gdy orał Marcin tedy kaletę z 6 groszami zgubił, którą mienił na Mikołaja, że ją znalazł, a wrócić jej nie chciał. Mikołaj zaprzeczał iż ani kalety ani pieniędzy znalazł. My w takowej rzeczy skazujemy od-wód Mikołajowi iż kalety ani pieniędzy znalazł.

W pierwszych kompendium redakcja większości rozdziałów jest nieuporządkowana i w dużej mierze przypadkowa. Klasycznym tego przykładem jest rozdział 25. *O młynarzu co wielu panów ma.* Tytułowi tego rozdziału odpowiada tylko pierwszy akapit, kolejne poświęcone są: wychodowi kmiecia ze wsi, co jest możliwe przy wyjściu jednego lub dwóch, wszyscy mają natomiast prawo wyjścia ze wsi, gdy pan zgwałci żonę lub córkę kmiecia lub gdy za występki pański jego kmiecie byli obłożeni ekskomuniką przez rok i sześć tygodni, o pasterzu, który został oskarżony o zagubienie owcy (*vide* kazus). W redakcjach późniejszych widać próby większego ujednoczenia treści poszczególnych rozdziałów, co powiodło

się tylko w ograniczonym zakresie. Niezależnie od kolejnych redakcji we wszystkich zostały zachowane duże dysproporcje dotyczące zawartości poszczególnych rozdziałów — w redakcji z 1565 roku najmniejszy z nich składa się z dwóch ustępów (na przykład *O świadkach*, najobszerniejszy — *O panach sądowych* — z 48 ustępów, większość ma tych ustępów kilkanaście. Same ustępy także różnią się znacznie objętością, niektóre mają charakter jednozdaniowy, inne zajmują prawie jedną stronę.

Dla zilustrowania sposobu redagowania *Ustaw* przytoczmy dwa stosunkowo mało znane rozdziały. Jeden zawarty w obu redakcjach *O psach i myśliwych* (rozdział 15 w pierwszych redakcjach¹⁸) i *O myśliwych i psach* (rozdział 27 w redakcjach późniejszych¹⁹) oraz rozdział 22 w redakcjach późniejszych *O gaju i boru*²⁰.

Krótki rozdział dotyczący psów i myśliwych, a zawierający zaledwie trzy ustępy, otwiera w pierwszej redakcji kasus przytoczony powyżej. Następny ustęp dotyczy łowienia zajęcy. Zabrania on łowienia zajęcy na cudzym gruncie od św. Wojciecha (23 kwietnia) aż do zebrania całości zboża z pól. Złamanie zakazu było zagrożone karą 3 grzywien. Ostatni ustęp jest związany z zaborem (gwałtem lub potajemnie) psa lub też z poszczuciem psem. Za to przestępstwo groziła kara 3 grzywien dla poszkodowanego i 3 grzywien dla sądu.

Tę samą treść prezentują późniejsze redakcje z tą różnicą, że wspomniany kasus znalazł się w ustępie drugim, a nie pierwszym.

W rozdziale *O gaju i boru*, składającym się z 7 ustępów, zostały zawarte przepisy dotyczące generalnie szkód leśnych, choć nie tylko. W ustępie pierwszym określono kary za wyrąb w cudzym lesie dębu bądź pospolitych drzew (3 grzywieny), a za drzewa owocowe („rodzące”) wiardunek z 3 grzywien [wiardunek to ¼ grzywny — Z.N.]. Gdyby ktoś „skaził szcep” lub choćby jego połowę zapłacić miał karę 6 grzywien. Ustęp 3. dotyczy schwywania na gorącym uczynku osoby rąbiącej drewno w lesie. Za pierwszym razem rąbiącemu należało zabrać siekierę, za drugim — odzież („suknię”), za trzecim razem można było zabrać woły albo konia, gdyby zaś zostały wzięte dwa woły albo dwa konie, jednego można było sobie zabrać, a drugiego dać na rękojemstwo. W miejscu zaboru zwierząt należało uczynić na drzewie zacios (znak). Z kolei, gdyby ktoś ukradł z cudzego lasu dąb albo dwa winien dać wiardunek 6 grzywien — 3 grzywiny właścicielowi i 3 sądowni. Gdyby to przestępstwo miało miejsce w borze („wielkim lesie”) kara wynosiła 8 groszy, a w dębinie 4 grosze.

Zrąbanie drzewa z pszczołami pociągało za sobą karę grzywiny na rzecz właściciela i jednej na rzecz sądu, a jeżeli było to drzewo z barcią albo nadające się do rządzenia w nim barci kara wynosiła ½ grzywiny dla właściciela. Przytoczone przepisy były oparte na statutach Kazimierza Wielkiego. Dalej przytacza Palczowski przepisy z innych statutów — Władysława Jagiełły — wareckiego i jed-

¹⁸ J. Palczowski, *Ustawy prawa polskiego...*, s. 35.

¹⁹ *Vstawy Prawa Polskiego napotrzebniejsze...*, s. 115–116.

²⁰ *Ibidem*, s. 91–93.

lneńsko-krakowskich, w których zapisano, że schwytanemu przy rąbaniu drzewa w cudzym lesie należy zabrać siekiere, ale jeżeli wyrąb dotyczy drzewa kosztownego, takiego jak cis czy jemu równego, albo miejsca, gdzie jest mało drzew, należy zabrać mu konia, a przynajmniej wziąć go w rękojemstwo. Podpalaczy boru bądź lasu sądzić należało wedle polskiego prawa ziemskiego, a dowiedzenie winy powodowało, że „każdy wedle stanu swego ma żywot odkupić swój”; przestępstwo to nie szkodziło jednak czci szlacheckiej.

Ostatnie dwa ustępy zostały dołączone, jak się wydaje, sztucznie. Jeden dotyczy bowiem kradzieży wozu siana; trzeba było za nie zapłacić 6 groszy, a dodatkowo kara wynosiła 6 grzywien — 3 dla strony i 3 dla sądu. Ostatni ustęp opisywał kradzież żyta na polu połączoną z gwałtem. Kara za to przestępstwo wynosiła 6 grzywien dla sądu, a dla pokrzywdzonego za każdą kopę żyta [stóg zawierający 63 snopy — Z.N.] 3 grzywiny. Kradzież żyta w nocy oznaczała potraktowanie sprawcy jak złodzieja.

We wcześniejszych wydaniach materia tu przedstawiona znalazła się w rozdziale 23 (*O tych co czynią szkody w lasach, łąkach i życie*) oraz w dwóch ostatnich ustępach rozdziału 6 (*O gwałcie*).

Nie tylko Jan Palczowski starał się stworzyć kompendium na potrzeby codziennej praktyki sądowej szlachty. W XVII stuleciu pojawiło się sporo tego typu mniej znanych prac.

Przykładami mogą tu być:

— *Wizerunek korektury prawa ziemskiego koronnego z pisania statutu ięzykiem Polskim, ukrocenia postępku Prawnego ad inscriptiones, wynalezienie uiszczenia prędkiego rzeczy osądzonej, podług Konstytucyey anni 1589 & 1601 wydany i spisany przez X. Chrystopha Podkańskiego w Krakowie roku 1607*²¹;

— *Sposób podaiący drogę do korektury prawa, a zatym do sprawiedliwości y pokoju w Koronie Polskiej: prawie według ludzi bogoboynych y spokojnych, zwierciadło cnot przez szlachcica polskiego napisany. Ku końcowi przydano o Rokoszu y o Contitucyach Przeszłego Seymu w Krakowie 1607*²²;

— *Poprawa praw i sposób statutu spisanego, podług konstytucyey anni 1589. 1601. 1607. spisany przez x. Chrystopha Podkańskiego w Krakowie 1608*²³;

— *Jakuba Zawiszy z Kroczoza Wskrócenie prawnego procesu koronnego 1613*²⁴;

— *Korrektura prawa i procesu polskiego przez Jędrzeja Suskiego z Rodstwa, wydana Roku Pańskiego 1610 w Krakowie*, wyd. B. Ulanowski, Kraków 1888²⁵.

²¹ *Trzy broszury prawne z r. 1607 i 1612*, wyd. B. Ulanowski, Kraków 1893, s. 1–15.

²² *Ibidem*, s. 17–44.

²³ *Dwie broszury prawne z r. 1602 i 1608*, wyd. B. Ulanowski, Kraków 1920, s. 21–38.

²⁴ *Jakóba Zawiszy z Kroczoza Wskrócenie prawnego procesu koronnego 1613*, wyd. A. Winiarz, Kraków 1899.

²⁵ *Korrektura prawa i procesu polskiego przez Jędrzeja Suskiego z Rodstwa, wydana Roku Pańskiego 1610 w Krakowie*, wyd. B. Ulanowski, Kraków 1888. Szerzej na ten temat zob. A. Mo-

Na koniec należy odpowiedzieć na pytanie, skąd relatywnie duża popularność *Ustaw* Jana Palczowskiego. Ustępowały one popularnością wcześniejszym zbiorom: korekturze Taszyckiego, Jakuba Przyłuskiego, Jana Herburta czy Jana Januszowskiego, ale owa popularność była porównywalna ze zbiorami Jana Sierakowskiego czy Stanisława Sarnickiego, a znacznie przewyższała kompendia wcześniej wymienione. Miały one znacznie węższy krąg odbiorców, niektóre miały zresztą charakter rzeczywiście *stricte* prywatny.

Przede wszystkim praca Palczowskiego znalazła szeroki krąg odbiorców wśród szlachty księstw oświęcimskiego i zatorskiego w związku z ich inkorporacją do Rzeczypospolitej. Natomiast zainteresowanie szlachty koronnej wynikało z treści kompendium. Spośród wielu innych tego typu opracowań było ono dość obszerne, ponadto przedstawione tam przepisy odzwierciedlały problemy, z jakimi najczęściej spotykał się w życiu codziennym średnio zamożny posesjonat. Także ich redakcja odpowiadała oczekiwaniom czytelników. Nie zawierała żadnych nowości, już wtedy uważanych za szkodliwe, a prezentowała przepisy zawarte w powszechnie znanych i akceptowanych przez naród polityczny Rzeczypospolitej statutach i przywilejach. Wydaje się więc, że sędzia ziemski zatorski doskonale orientował się w poglądach, nastrojach i oczekiwaniach szlachty i dzięki temu *Ustawy* odpowiadały gustom wielu odbiorców.

Bibliografia

- Bibrzycki K., *Jan Palczowski (Palczewski) z Brzeziny, h. własnego (później Orla) — 1507–1565*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, 25, z. 1, Ossolineum 1980, s. 61–62.
- Bobrzyński M., *Przedmowa*, [w:] *Starodawne polskiego prawa pomniki*, t. 3, Kraków 1875.
- Dwie broszury prawne z r. 1602 i 1608*, wyd. B. Ulanowski, Kraków 1920.
- Herburt J., *Statuta Regni Poloniae in ordinem alphabeti digesta*, Cracoviae 1563.
- Jakóba Zawiszy z Kroczowa Wskrócenie prawnego procesu koronnego 1613*, wyd. A. Winiarz, Kraków 1899.
- Jurek P., *Historia państwa i prawa polskiego. Źródła prawa, sądownictwo*, Wrocław 1996.
- Korektura prawa i procesu polskiego przez Jędrzeja Suskiego z Rodstwa, wydana Roku Pańskiego 1610 w Krakowie*, wyd. B. Ulanowski, Kraków 1888.
- Lengnich B., *Prawo pospolite Królestwa Polskiego*, Kraków 1836.
- Moniuszko A., *Postulaty zmian w ziemskim procesie koronnym a próba jego reformy na przełomie XVI i XVII wieku*, „Zeszyty Prawnicze UKSW” 5, 2005, nr 1, s. 147–173.
- Okolski S., *Orbis Poloni. Tomus III*, Cracoviae 1645.
- Palczowski J., *Ustawy prawa polskiego*, [w:] *Biblioteka źródeł „Słownika polszczyzny XVI wieku” — repozytorium cyfrowe tekstów szesnastowiecznych (w jednolitej transliteracji zgodnej z „Zasadami wydawania tekstów staropolskich (projekt))*”, Wrocław 1955), red. P. Potoniec, K. Opaliński, *Piśmiennictwo prawne*, oprac. K. Opaliński, A. Luto-Kamińska, IBL PAN 2014.

niuszko, *Postulaty zmian w ziemskim procesie koronnym a próba jego reformy na przełomie XVI i XVII wieku*, „Zeszyty Prawnicze UKSW” 5, 2005, nr 1, s. 147–173.

- Ptak M.J., *Kilka uwag o ustroju politycznym księstw oświęcimskiego i zatorskiego do 1563 roku*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 2000, nr 5, s. 99–107.
- Tafiłowski P., *Jan Łaski (1456–1531): kanclerz koronny i prymas Polski*, Warszawa 2007.
- Trzy broszury prawne z r. 1607 i 1612*, wyd. B. Ulanowski, Kraków 1893.
- Uruszczak W., *Commune incliti Poloniae Regni privilegium constitutionum et indultuum. O tytule i mocy prawnej Statutu Łaskiego z 1506 roku*, „Zeszyty Naukowe UJ, Prace z Wynalazczości i Ochrony Własności Intelektualnej” 96, 2006, s. 115–136.
- Uruszczak W., *Historia państwa i prawa polskiego*, t. 1 (966–1795), Warszawa 2010.
- Uruszczak W., *Korektura praw z 1532 r. Studium historyczno-prawne 1*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Prawnicze” 966, 135, s. 61–63.
- Uruszczak W., *Korektura praw z 1532 r. Studium historyczno-prawne 2*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Prawnicze” 1003, z. 137, s. 1990–1991.
- Uruszczak W., *Król i sejm w świetle Korektury praw z 1532 r. Z badań nad przyczynami jej upadku*, „Krakowskie Studia Prawnicze” 8, 1975, s. 123–141.
- Uruszczak W., *Próba kodyfikacji prawa polskiego w pierwszej połowie XVI wieku*, Warszawa 1979.
- Ustawa prawa polskiego Palczowskiego 1555 r.*, Biblioteka Czartoryskich, Kraków, sygn. 1427 II Rkps.
- Ustawy Prawa Polskiego najpotrzebniejsze, krotko z łacińskich wybrane, na Polski język dla wszelkiego człowieka prostego, a prawo wiedzieć potrzebującego, przełożone. I.P. Roku Pańskiego 1563*, [Królewiec?] oraz także z 1565 roku.

*Polish laws most needed, from Latin,
shortly gathered, into Polish translated (1559)*
by Jan Palczowski, as an example of popular
private codification in Old Poland

Summary

A paper presents a private legal compendium by Jan Palczowski — the land judge for nobility from Zator, entitled *Polish laws most needed, from Latin, shortly gathered, into Polish translated*, published for the first time in 1559, reprinted a few times later on. Palczowski prepared his work because of the incorporation of the Duchy of Oświęcim and Zator into the Polish-Lithuanian Commonwealth; however, it gained vast popularity in the whole country. Compared to other similar compendiums, Palczowski's Collection was quite extensive. Selected provisions reflected problems typical for the average nobleman — a wealthy proprietor of the land. The way Palczowski's compendium was edited suited the readers' expectations. It did not contain any new elements (generally considered damaging at the time) and was focused on commonly accepted and known privileges and statutes. It seems like the judge from Zator was perfectly aware of the Polish nobility's attitudes, opinions, and expectations. Thanks to that, his work was adequate for the taste of many recipients.

Keywords: private codification, legal compendium, land judge for nobility, nobility of the Crown of Poland.